

Anka László

Apponyi Albert és az elemi népiskolai oktatás ingyenessé tétele

A dolgozat Apponyi Albert miniszterségének egy rövid időszakával foglalkozik. Azt mutatja be, hogy a miniszter az 1908-ban, egy esztendővel a „Lex Apponyi” néven elhíresült 1907-es népiskolai törvények elfogadása után milyen célú és tartalmú közoktatásügyi politikát folytatott. A tanulmány szerzője részletesen elemzi az „elemi népiskolai oktatás ingyenességéről” szóló törvényt és a „gazdasági népoktatásról” című törvénytervezet létrehozásának szakmai és politikai körülményeit.

Apponyi Albert gróf (1846–1933) hosszú politikai pályafutásának csak egy részét örökölte meg az utókor számára az 1918 utáni másfél évtized során készült memoárjaiban. Ezekben – több-kevesebb megjegyzéstől eltekintve – nem adott összefoglaló jellegű áttekintést vallás- és közoktatásügyi miniszteri (1906–1910, 1917–1918) tevékenységéről. Az utókor részéről sem merült fel komolyabban az igény soha, hogy alaposabb és részletesebb vizsgálat alá vessék miniszteri működését. Általában a korszakban a kultusztárca élén álló többi vallás- és közoktatásügyi miniszter politikájával együtt tárgyalták Apponyi oktatásügyi koncepcióját és politikáját, a dualizmus oktatástörténetének medrébe helyezve.¹ (Ennek azonban megvolt azon előnye, hogy a szerzők a mederbe helyezéssel érzékeltették is az egyes miniszterek munkái közötti összefüggéseket, eltéréseket, egymásra építő eredményeket.) Ettől az igénytől jóformán csak Dolmányos István tért el, aki a Századokban külön tanulmányt szentelt Apponyi 1907-es közoktatásügyi törvényeinek, illetve Zilizi Zoltán, aki e törvényeknek a felvidéki Liptó vármegyei következményeit vizsgálta.² Az alábbiakban miniszterségének egy vékony szeletével foglalkozunk. Azzal, hogy 1908-ban, egy esztendővel a „Lex Apponyi” néven elhíresült 1907-es népiskolai törvények elfogadása után milyen irányú közoktatásügyi politikát folytatott. Ezért az „elemi népiskolai oktatás ingyenességéről” szóló törvényt és a „gazdasági népoktatásról” című törvénytervezet mutatjuk be.

- 1 FELKAI László: Gróf Apponyi Albert. In uő: Portrék a dualizmus korának kultuszminisztereiről. Balassi Bálint Intézet, Budapest, 2004, 127–133. MANN Miklós: Kultúrpolitikuskok a dualizmus korában. OPKM, é. n. 128–135.
- 2 DOLMÁNYOS István: A „Lex Apponyi” (Az 1907-ik évi iskolai törvények). Századok, 1968/CII. évf. 3–4. sz. 484–535. ZILIZI Zoltán: A Lex Apponyi végrehajtása a Liptó megyei evangélikus iskolákban. *Sic itur ad astra*, 2006/18. évf. 3–4. sz. 237–268. Az Apponyival kortárs Návay Lajos is csak az 1907-es népiskolai törvények elemzésével foglalkozott, amikor a gróf oktatás- és ezzel összekapcsolódó nemzetiségpolitikáját elemezte. NÁVAY Lajos: Apponyi törvényei. *Budapesti Szemle*, 1909. 137., 385. sz. 1–22.

Az ingyenes és kötelező elemi oktatásban való gondolkodás a tizenkilencedik századi Európában a modern nemzetek kialakulásának korában vált általánossá, és az ebben való gondolkodás általánossá válását követte a politikai megvalósítása, a tankötelezettség bevezetése, illetve ingyenessé tétele.

Ausztriában a tankötelezettség bevezetésének gyökerei Mária Terézia uralkodásáig nyúlik vissza. Hollandiában és Poroszországban ugyancsak a tizennyolcadik századi előzményekre tekinthetett az oktatás ingyenessé tétele. A Monarchia nyugati felében az ingyenessé válást egy 1869. évi birodalmi törvény írta elő, amely az örökös tartományokban tartományi hatáskörbe utalta annak eldöntését, hogy az elemi iskolákban tandíj ellenében, vagy ingyenes oktatásban részesüljenek-e a gyermekek. Franciaországban előbb egy 1881-es törvény a tandíjat törölte el, majd egy 1882-es törvény vezette be a tankötelezettséget.

Magyarországon először a dualizmus korának első vallás- és közoktatásügyi minisztere, Eötvös József báró fogadtatott el olyan törvényt a képviselőházzal 1868-ban, amely kimondta a tankötelezettséget (1868. évi XXXVIII. törvénycikk). Ezzel együtt Eötvös a benyújtott törvénytervezetben javaslatot tett az elemi népiskolai oktatás ingyenességére, de ezt a véleményét sem a képviselők, sem az – akkor még legfőbb iskolafenntartóként szereplő – egyházak nem helyeselték.³ Eötvös József miniszter népoktatási koncepciója és törvénye így torzó maradt, mégis a kivívott eredményei által az egyik legjelentősebb kultuszminiszterként vonult be a magyar közoktatás történetébe. Az ingyenessé tétel finanszírozási problémái azonban sokáig útját állták a kultuszminiszterek vágyainak. Amint a *Pesti Napló* publicistája megfogalmazta: „Az ingyenességnek azonban csak a pénzügyminiszterek voltak az ellenségei”⁴.

Lukács György, a darabont-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere is tett előkészületeket arra 1905–1906-ban, hogy törvényjavaslatot terjesszen a képviselőház elé az elemi népoktatás ingyenességéről.⁵ Azonban a darabont-kormány parlamenten belüli kisebbségi létéből és bukásából eredően ennek – az előkészületi munkák megkezdésétől eltekintve – nem lett eredménye. Viszont így már a miniszteri széket elfoglaló Apponyi Albert rendelkezett elég információval ahhoz, hogy saját törvénytervezetét megalapozottan terjessze elő és elfogadtassa a parlamenttel.

3 BÓDY Pál: Eötvös József. Eötvös József, Budapest, 2004, 124–126. FELKAI László: Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége. Akadémiai, Budapest, 1979, 150., 159.

4 *Pesti Napló*, 1908. 05. 21/59. évf. 122. sz.

5 LÁNYI Bertalan: A Fejérváry-kormány (1905. június 18–1906. április 8.) kormányzatpolitikai és alkotmányjogi megvilágításban. Benkő, Budapest, 1909, 565–568. A Fejérváry-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere számtalan félbemaradt feladatot örökölt elődeitől és a parlamenti többséggel nem rendelkező kabinet ezek megoldásának felpörgetésével igyekezett legitimitációt szerezni. Ezért Lukács György komoly munkákat hagyhatott utódjára, mivel a parlament működésének lebénulása miatt semmilyen javaslatot nem tudott a képviselőház elé terjeszteni és elfogadtatni. Az elemi népoktatás ingyenességének előkészítése mellett ilyen ügyek voltak a Ráth György Múzeum megszervezése, a színházaknak a Belügyminisztérium felügyelete alól a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium alá rendelése és a vallás- és tanulmányi alapokról készített törvényjavaslat. Apponyi a későbbiekben ezek közül többet is meg tudott oldani.

AZ 1908. ÉVI XLVI. TÖRVÉNY „AZ ELEMI NÉPISKOLAI OKTATÁS INGYENESSÉGÉRŐL”

Apponyi miniszter 1908. június elsején nyújtotta be törvényjavaslatát a képviselőháznak, és ott még ugyanabban a hónapban sor is került annak megtárgyalására és elfogadására. A korabeli politikai gondolkodásnak, a népoktatásról vallott nézeteinek és az Eötvös–Lukács-i előzmények ismeretében nincsen semmi meglepő abban az intenzív politikai akcióban, aminek eredményeképpen a magyar parlament 1908-ban alig egy hónap leforgása alatt letárgyalta és elfogadta Apponyi Albert törvényjavaslatát úgy, hogy a miniszter, amikor programbeszédet tartott 1906 tavaszán, még nem is említette az országgyűlési képviselőknek, hogy készül az elemi népoktatás ingyenessé tételére. A képviselők csak 1908. május 20-án szereztek erről tudomást.⁶ Egyszerűen arról volt szó, hogy Magyarország ebben a kérdésben felzárkózzon a korszak európai színvonalára. Teleki Sándor gróf a *Népmívelés* című folyóiratban „Az elemi iskola átalakulása” címmel cikket is közölt, amelyben az egyéni szabadság érvényesülésének alapját az elemi oktatásban látta.⁷ Amint fogalmazott: „az egyén önmagában igen kevés, de létjogosultsága és értéke, mint a nemzetnek tagja nyilatkoznak meg legerősebben”⁸. A 19. és 20. század fordulóján uralkodó klasszikus liberális paradigmátikus gondolkodás lényegét sűrítette Teleki egyetlen mondatba. A liberalizmus, ebben az értelemben, Janus-arcúnak számított. Egyfelől az állampolgári jogegyenlőséget hirdette, másfelől, mint a társadalom elitcsoportjainak ideológiája a művelt és vagyonnal rendelkező társadalmi rétegek számára tartotta fenn a politikai döntéshozatalba való beleszólás jogát, az aktív-passzív választójognak műveltségi és vagyoni cenzushoz kötése által. Ahhoz, hogy a műveltségi és vagyoni cenzust az adott nemzeti sorsközösség minél több tagja átléphesse, szükség volt az oktatás tömegessé tételére. Ezt szolgálta Apponyi parlamenti előterjesztése.

A törvényjavaslat a következőket foglalta magában. Hatálya az állami, községi és hitfelekezeti tulajdonú elemi népiskolákra terjedt csupán ki, de ezek az úgynevezett „mindennapi” – a 6–12 éves korosztály számára előírt 6 évfolyamra – és az ismétlőtanfolyamok – 13–15 éves korosztályok évfolyamaira – egyaránt érvényesek voltak. „A tanítás teljesen ingyenes, miért is ezen népiskolákban sem tandíj, sem az 1891. évi XLVIII. t.-cz. 10. §-ában megállapított 30 filléres járulék nem szedhető.”⁹ A magán- és társulati alapítású elemi népiskolákra nem terjedt ki a törvény, hiszen ezek alapvetően azért jöttek létre, hogy üzleti vállalkozásként

6 A törvényjavaslatnak gyors és a parlamenti nyári szünet előtti utolsó hetekben való tárgyalását egyedül a képviselőházi elnök, Justh Gyula tartotta elfogadhatatlannak. Emiatt össze is veszett Apponyival a parlament folyosóján. *Budapesti Hírlap*, 1908. 06. 02/38. évf. 132. sz. 2. Magyar Országos Levéltár (A továbbiakban MOL), Országgyűlési Levéltár (K 2), Apponyi Albert gróf beszédei. 897.

7 *Népmívelés*, 1908/3. évf. 1–2. sz. 193–202.

8 Uo. 194.

9 Magyar Törvénytár (A továbbiakban: MTT). 1908. évi törvénycikkek. Franklin, Bp., 1909, 1083. Az 1891. évi XLVIII. törvény 10. paragrafusában megállapított járulék még csak 15 krajcár volt (MTT, 1889–1891. 514.), de nem szabad elfeledkezni, hogy időközben a forintról az állam áttért a korona bevezetésére.

foglalkozzanak az oktatással és a tandíjából tartották fenn magukat. A törvény ugyanakkor lehetővé tette valamennyi iskolafenntartó számára, hogy a gyermek beiratkozásakor egyszeri, maximum ötven filléres beiratkozási díjat szedjen, de ezt kötelezően az iskola könyvtárának gyarapítására kellett fordítani. Ha egy diák szülei vagy gyámjai kérték, akkor szegénységre hivatkozva, ezen ötven filléres beiratkozási díj alól is felmentést kellett adni. A törvény ugyanakkor nagyon szigorúan közelített minden részletkérdéshez. Még az ötven fillérből gyarapodó könyvtár sem kerülhetett el az állam ellenőrző-végrehajtó közegeinek figyelmét, ezt is a nemzetpolitika szolgálatába állították. „Az említett könyvtárakból minden olyan könyv a miniszter által kitiltandó, mely tárgyánál vagy tartalmánál fogva az 1907. évi XXVII. t.-cz. 17. és 22. §-ai követelményeibe ütközik.”¹⁰ Ennek ellenőrzése a királyi tanfelügyelők dolga volt. Apponyi a közoktatásügyi bizottság ülésén nem is csinált titkot abból, hogy ennek a célja az, hogy a hitfelekezeti/községi – és elsősorban román nyelvű ortodox – iskolákban a román nacionalista törekvéseknek véget vessen.¹¹

Az elemi népiskola ismétlődő tanfolyamain és a gazdasági népiskolákban még a beiratkozási díj szedését is megtiltotta a törvény.

Az ingyenes elemi népoktatásról szóló törvény elfogadásáig a tandíj egy részéből fizették a tanítót az iskola fenntartói. Apponyi javaslatára az államnak kellett évente 700 ezer koronával pótolnia a tandíj eltörléséből származó hiányt. A községi és hitfelekezeti iskolák fenntartói ebből az összegből kaptak a kieső bevétel után támogatást, de csak abban az esetben, ha az 1907. évi XXVII. törvényben meghatározott fizetés és korpótlék kiegészítése követelményeinek eleget tettek. Azok a községi vagy hitfelekezeti iskolák, amelyek korábban kizárólag tandíjból tartották fenn magukat, egyáltalán nem kaphattak állami segílyt.

A törvény hatodik paragrafusa igen szigorúan bánt a hitfelekezeti iskolákkal. Kilátásba helyezte, hogy az ingyenes oktatás bevezetése után az olyan hitfelekezeti iskolákat bezárják, ahol kiderül, hogy az ötven filléres beiratkozási díjon kívül más indokkal is szednek pénzt, de ezt hat hónapos felszólítási határidő után sem hajlandók abbahagyni. Ezekben az esetekben a hitfelekezeti iskolát bezárják, helyette állami iskolát nyitnak, és hitfelekezeti iskola nyitására az ilyen helyzetbe került község területén többé már nem adható ki engedély. Ilyen ügyekben a törvényhatósági közigazgatási bizottság köteles eljárni és határozatot hozni. Döntésük ellen az érintett hitfelekezeti vagy helyette a község a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez fordulhat a fellebbezési kérelmével.

Az elemi iskola elvégzése után, a hatodik osztály végén a diákoknak magyar nyelvű bizonyítványt kellett kiállítani, de az iskolafenntartónak jogában állt ezt kiegészíteni az iskola tannyelvén. Ugyanilyen bizonyítványt kaptak a diákok az ismételőiskola harmadik évfolyamának elvégzése után is.

¹⁰ Uo. 1086. l. Az 1907. évi XXVII. törvény 17. paragrafusa a magyar nemzet- és állameszme erősítését volt hivatva elősegíteni az elemi népiskolákban külsőségekben (nemzeti címer- és zászlóhasználat stb.) és a tananyagban egyaránt. A törvény 22. paragrafusa a tanítók fegyelmi vétségével és szankcionálásának részleteivel foglalkozott.

¹¹ *Pesti Napló*, 1908. 06. 04/ 59. évf. 134. sz. 4.

A törvény két lépcsőben lépett hatályba. Az állami iskolák esetében már 1909. szeptember elseji határidővel bevezette az ingyenességet, míg a hitfelekezeti, illetve községi fenntartású iskolák esetében az átállásra egy esztendővel több időt adott. A jogszabály rövidege érthető. Miközben egy nagyon fontos, korszakváltó törvény született a magyar oktatáspolitikai történetében, az egész nem állt másból, mint az ingyenesség deklarálásából és az elemi népiskolák eddig befolyt, de az ingyenesség bevezetése által most elvesztett bevételei pótlásának meghatározásából. Valamint az 1907-es Lex Apponyiból átvette a magyarosítást és a tanítók fegyelmezési jogának eszközeit.

A fent említett 700 ezer korona, csak a tandíjból a tanítók fizetésekiegészítését volt hivatva biztosítani. De a tandíj eltörlése nem csupán a tanítói fizetést érintette, hanem az iskolák bevételeinek más célokra való fordítását is, amelytől most, mint bevételtől elesnek az intézmények. Ezért a miniszter az előterjesztés indokolásában költségvetési szinten körülbelül évi 3,4 millió korona elkülönítésére tett javaslatot.

Lukács György törvény-előkészítési munkájának eredményeképpen pontos képet kaphatunk arról, mekkora bevétele származott az iskoláknak a tandíjból. Adatai az 1904–1905-ös tanévből erednek. Összesen 2 422 222 koronáról volt szó az adott tanévben. Ez a következő módon oszlott meg: 1993 állami iskola 185 ezer, 1449 községi iskola 246 ezer, 5296 római katolikus iskola 675 ezer, 3 örmény katolikus iskola 1040, 1987 görög katolikus iskola 45 ezer, 1917 református iskola 365 ezer, 1331 evangélikus iskola 300 ezer, 1728 görög keleti 18 ezer, 36 unitárius 3900, 467 izraelita iskola 580 ezer korona tandíjhoz jutott. Ebből a magyar tanítási nyelvű iskolák 1 936 000 korona, a nemzetiségi iskolák 486 ezer korona bevételre tettek szert a tandíjból.¹²

Ugyanebben a tanítási évben 3 153 000 tankötelesből 2 507 000 gyermek járt iskolába. A tanköteles korú gyermekek körülbelül 20 százaléka, 645 ezer fő nem látogatott semmilyen oktatási intézményt.¹³ Arról Lukács és Apponyi miniszteri apparátusa sem tudott információval szolgálni, hogy ennek a tandíj lehet-e az egyetlen oka, ami azt is feltételezi, hogy a szegény családok gyermekei kerülnek el az iskolát. Mindenesetre a miniszter ezt állította. Ugyanis azzal az észrevétellel is szembe kellett néznie, hogy a tandíj eltörlése által a szegény családok gyermekei még nem fognak automatikusan iskolalátogatóvá válni, mert a szegény sorsú gyermekeknek már korán munkába kell állniuk, hogy hozzájáruljanak családjaik létfenntartásához.¹⁴

A törvényjavaslat alapos és megfontolt előkészítésére utalt a tény, hogy a képviselőház pénzügyi bizottsága maximális támogatásban részesítette, illetve nem emelt kifogást

¹² Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház – irományok (A továbbiakban KI). XXV. köt. 151–152.

¹³ Uo. Az 1906-os esztendő költségvetése tárgyalásakor Apponyi az iskolákat nem látogató 6-11 esztendőes gyermekek létszámát már csak 340 ezer főre becsülte. Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus korából. (szerk.) Mann Miklós. Tankönyvkiadó, Budapest, 1987, 187. Apponyi a két szám közötti eltérésben nem hozta fel lehetséges érvként, hogy közben számtalan állami elemi népiskola épült a korábbi miniszter Wlassics Gyula koncepciója szerint, amely olyan vidékeken alapított iskolákat, ahol korábban semmilyen oktatási intézmény nem volt.

¹⁴ *Az Ujság*, 1908. 06. 02/6. évf. 132. sz. 1–2.

az államra nehezedő 3,4 millió koronás plusz teher miatt sem. Ugyanígy átment a közoktatásügyi bizottságon is a javaslat, noha ott különböző politikai színezetű képviselők egyházi, vagy nemzetiségi okokból erősen megkritizálták Apponyi beadványát.¹⁵

Miközben a javaslat átment a bizottságokon mint hivatalos szűrőkön, a Függetlenségi Párttal koalíciós viszonyban álló Katolikus Néppárt soraiban volt egy ellenzője az ingyenes népoktatási törvény elfogadásának. Erről a kultuszminiszter írt barátjához, Csernoch János püspök és katolikus néppárti országgyűlési képviselőhöz intézett levelében. „Nagyon jó, sőt talán szükséges volna, hogy pünkösöd után szerdára, a néppárt értekezletére eljönni szíveskednél, mert Molnár barátunk ismét bajt csinál ingyenes népoktatási törvényjavaslatommal szemben, melyhez pedig úgy általánosságban mint részleteiben ragaszkodnom kell, mert nélkülözhetetlen betetőzése annak a népoktatási politikának mely a felekezeti oktatás fenntartása mellett érvényesíti a mellőzhetetlen állami és nemzeti kívánalmakat. Ha ezt nem tudjuk tenni, úgy rövid időn belül beharangoznak a hitvallásos iskolának, holott amúgy beláthatatlan időre biztosítjuk annak fennmaradását.”¹⁶ A „Molnár barátunk ismét bajt csinál...” kijelentésével Apponyi gróf a Katolikus Néppárt alelnökére és országgyűlési képviselőjére, Molnár János apát-kanonokra gondolt, aki az 1907-es esztendő parlamenti vitáiban a Lex Apponyi néven elhíresült népoktatási törvények ellen agitált, mert azokban a katolikus egyház érdekeinek megsértését vélte felfedezni. Molnár János a katolikus egyház érdekeinek megsértésére hivatkozva, Apponyi Albert valamennyi törvényjavaslatával szembehelyezkedett 1907 és 1909 között és a Katolikus Néppárt képviselőházi frakciójának egyetlen tagjaként nem szavazta meg a vallás- és közoktatásügyi miniszter egyetlen javaslatát sem. (Apponyi a következő évben elfogadtatta a parlamenttel a nem katolikus lelkészek kongruatörvénye nyomán a katolikus lelkészek és segédlelkészek állami támogatásáról szóló 1909. évi XIII. törvényt. Ezt, a katolikus egyházi érdekeket maximálisan szem előtt tartó törvényjavaslatot sem szavazta meg Molnár János.¹⁷) Kettejük között már a közoktatásügyi bizottságban éles politikai pengeváltásokra került sor a törvényjavaslat miatt, amelyben az apát-kanonok egészen a személyeskedésig elment, megvádolva Apponyit azzal, hogy ő a liberálisok uszályhordozója. Molnár egyébként a törvényjavaslatot úgy tekintette, mint ami első lépés a parlament részéről, hogy idővel valamennyi elemi népiskolát államosítson.¹⁸ A sajtó figyelmét azonban nem kerülte el a tény, hogy párttársai nem osztják a Katolikus Néppárt alelnökének nézeteit. Az egyik lap hangot is adott annak a gyanújának, miszerint a néppárti alelnök harsány ellenállása tulajdonképpen elleplezni akarja azt aényt, hogy a katolikus egyház a valóságban örül az állami támogatásnak, amelyet iskolái után kap és nem egyházi vagyonból kell a továbbiakban fenntartani az oktatási intézményeit.¹⁹ A katolikus egyház hivatalosan nem tiltakozott a törvényjavaslat

15 KI. XXV. köt. 280–282.

16 Esztergomi Prímási Levéltár (A továbbiakban EPL), Csernoch-magánlevéltár, Apponyi Albert 3/1917-1927, l. n.

17 ANKA László: Apponyi Albert gróf és a kongruatörvények. In *Egyháztörténeti Szemle*, 2010. 1. sz. 60.

18 Pesti Napló, 1908. 06. 04/59. évf. 134. sz. 4.

19 Uo. 1908. 06. 04/59. évf. 135. sz. 4.

ellen, de nem is biztatta Apponyit az előterjesztés megtételére. A levélben közreműködésre felkért Csernoch püspök nyilván eredményesebb munkát végzett párttársai meggyőzése érdekében, mint Molnár János. Molnár képviselő a katolikus egyház anyagi helyzete miatt sem akarta, hogy a tandíjaktól elessenek a katolikus iskolák. Parlamenti beszédében elmondta, hogy egyháza rengeteg iskola felújítására, illetve bővítésére vett fel hitelt. Ennek visszafizetését a tandíjak beszédéből remélték visszafizetni.²⁰ Molnár aggodalmát az váltotta ki, hogy a hitfelekezeti iskolák tandíjból összesen 1 990 000 koronát szedtek be.²¹ És ettől estek el az ingyenesség bevezetése által, igaz, ezt az állam pótolta, de egyszermind a felekezeti iskolák helyzetét is az állami finanszírozástól tette függővé, függetlenül attól, hogy a felekezeti iskola egyben nemzetiségi vagy magyar volt-e.

Meg kell jegyezni, hogy a korabeli sajtó nem foglalkozott a törvényjavaslat miatt az ingyenesség kérdésével egyházi pénzügyi érdekek szempontjából. Azt alapvetően nemzetpolitikai kérdésként kezelte, illetve moralizáló álláspontra helyezkedve az Eötvös József-féle népoktatási koncepció betetőzéseként hozta szóba. A hitfelekezetek közül legeredményesebben az izraeliták lobbiztak érdekeik védelmében a kormányzó Függetlenségi Pártnál. Egy pártértekezleten figyelmeztették is a minisztert a frakciótársai, hogy az izraelita iskolákat csődbe viheti a tandíj eltörlése, de a gróf megígérte a pártértekezleten, hogy ezt a problémát orvosolni fogja. Ezután az értekezlet egyhangúan el is fogadta a törvényjavaslatot.²² Apponyi törvényjavaslata 1908-ban egyáltalán nem találkozott olyan ellenállással, mint elődje negyven esztendővel korábban, amely miatt Eötvösnek az ingyenesség bevezetéséről le kellett mondania.

A nemzetiségi képviselők a törvényjavaslat ellen szólaltak fel a parlamentben. Ők a kultuszminiszter javaslatában a magyar szupremácia további megerősítését vélték felfedezni a nemzetiségi lakosság elmagyarosítása által. Számukra ez a magyar nyelv oktatásának az erőltetését jelentette. Az Apponyi pártján álló sajtó azonban vitába szállt velük. „A nemzetiségiel a legvadabb helyeken is kénytelenek elismerni, hogy az állami beavatkozás, a melyet iskoláik támogatása fejében túrni kénytelenek, tisztán oktatásukat javítja, iskoláik hazafias hűségét biztosítja, de sem vallási, sem faji érdekeiket nem érinti.”²³ Kifogásolták a nemzetiségi képviselők a nyelvoktatási politikát, amely szerintük nem csupán a nemzetiségiel asszimilációját gyorsíthatja fel, hanem a törvényjavaslatban rejlő lehetőségeket az egyházi/községi iskolák államosítására. A számukra agresszívnek tűnő asszimilációs kísérlet miatti felháborodásukban homályosan ugyan, de megrajzolták a történelmi Magyarország szétesését. Alábbi megjegyzéséért a képviselőházi többség ki-

20 Az 1906. évi május 19-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház – Napló (A továbbiakban KN). XX. köt., 102–103.

21 KI. XXV. köt., 154. l. A községi iskoláknak 247 ezer, az állami iskoláknak 185 ezer korona bevételük volt az ingyenesség bevezetése előtt a tandíjból. Apponyi a törvény indokolásában 280 ezer koronát igényelt a dologi/ személyi kiadásokra, 700 ezer koronát a tanítói fizetések kiegészítésére. Ezekből kerekedett ki a 3,4 millió koronás államkincstári hozzájárulás, amit a miniszter igényelt.

22 Az Ujság, 1908. 06. 11/6. évf. 140. sz. 4.

23 Budapesti Hírlap, 1908. 05. 21/28. évf. 122. sz. 2.

nevette a felszólaló nemzetiségi képviselőt. „Magyarország még nem a magyarok országa. [...] A magyar államnak nincsen joga ehhez és ha ezen az uton halad, Európa fog pálczát törni Magyarország felett. (Derültség.)”²⁴ A felszólaló nemzetiségi képviselőt az ülést vezető elnök e szavaiért rendre utasította, a függetlenségi képviselők pedig közbekiabálásaikkal megakadályozták, hogy beszédét folytassa.

Eltekintve a nemzetiségi képviselők és Molnár János ellenállásától, a törvényjavaslat önmagában nehezen volt támadható. Ez abból is látszott, hogy sikerült óriási többséggel gyorsan elfogadtatni és a képviselőházban csak a házszabálynak megfelelő minimális időkeret ráfordítása (a törvényjavaslat többszöri kötelező olvasata) miatt tartott a tárgyalása három hétig. A nemzetiségi képviselőkön és Molnár Jánoson kívül alig érte kritikai felszólalás a képviselőházban. A jól előkészített javaslatot előzetesen tárgyaló közoktatásügyi bizottságban is csak azok szóltak ellene, akik a képviselőház plenáris ülésein is kritizálták. Maga a bizottsági ülés is éppen csak határozatképes volt, mivel a bizottsági tagok egy része nem jelent meg.²⁵ Az érdektelenség fontos előjele volt annak, hogy a továbbiakban sem kellett Apponyinak nagy vitára számítania (elég is volt kétszer hozzászólnia a törvényjavaslat képviselőházi vitájához és ezt tőle szokatlanul röviden és lényegre törően tette, kerülve mindenféle szónoki hatásvadász taktikai fogást), mert olyan témában nyújtotta be törvényjavaslatát, aminek megvalósítása körül konszenzus alakult ki a magyar politikai életben.

A magyar sajtónak az a része, amelynek illetett az ellenzékiség látszatára adva kritikai észrevételeket megfogalmazni, jobb megoldás hiányában azt kifogásolta, miért nem az elemi népiskolák teljes és azonnali államosítására tett a vallás- és közoktatásügyi miniszter javaslatot. A nemzetiségi képviselők és a nemzetiségi sajtó által már eleve nacionalistának, magyarosítónak beállított Apponyi grófot ők nem tartották elég nemzetinek. Mivel a törvényjavaslatból kimaradt az államosítás, megkérdőjelezték, hogy a kultuszminiszter valóban a nemzeti iskolapolitika képviselője.²⁶ A kultuszminiszteren azonban az elemi népiskolák teljes és gyors államosítását nem volt korrekt dolog számon kérni, mivel ő ilyen jellegű ígéretet sem tárcavezetőként, sem korábban, ellenzéki politikusként nem tett soha. Ezzel tökéletesen illeszkedett is a korszak vallás- és közoktatásügyi minisztereinek sorába, akik közül egy sem volt, aki a tárcája alá rendelt bármely egyházi/oktatási/nevelési szakterület teljes intézményrendszerét államosítani kívánta volna. A meglévő felekezeti/községi iskolák államosításának lehetőségét csak a magyarellenes pedagógusi tevékenység szankcionálására tartotta fenn magának a magyar kormány. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi minisztersége idején (1895–1903) pedig olyan állami elemi népiskolai építési program indult, amely már Apponyi tárcavállalása előtt jelentősen módosította az állami és nem állami elemi népiskolák számának arányát az államiak dominanciája felé, hogy a későbbi minisztereknek nem sok beavatkozásra adott okot.

24 KN. XX. köt. 100.

25 *Pesti Napló*, 1908. 06. 04/59. évf. 134. sz. 4.

26 *Az Ujság*, 1908. 06. 02/6. évf. 122. sz. 1–2.

TÖRVÉNYJAVASLAT A GAZDASÁGI NÉPOKTATÁSRÓL

Apponyi Albert az elemi népoktatást ingyenessé tevő törvényjavaslatával egyszerre benyújtott egy másik törvényjavaslatot is, amely a „gazdasági népoktatásról” címet viselte.²⁷ A kultuszminiszter arra kérte a képviselőházat, hogy a pénzügyi, közoktatási és a földművelésügyi bizottsággal tárgyalassák le, majd kerüljön a Tisztelt Ház elé.²⁸ De ezt az előterjesztését a képviselőház és bizottságai soha nem tárgyalták. Így ilyen irányú tevékenysége a grófnak torzó maradt, noha Apponyi nem lepte meg vele a képviselőházat, mivel már korábban jelezte ilyen jellegű törvényjavaslat előterjesztési szándékát az 1908-ik évi költségvetés elkészítéséről szóló vitában.²⁹

A törvényjavaslat negyvennégy paragrafusból állt és a miniszteri indokolást kiegészítette egy gazdasági népiskolai szaktanító, Gerényi Jakab tanulmánya is.³⁰ A miniszter az ipartörvényben előírt iparos tanonciskolák felállításának mintájára képzelte el terve megvalósítását.³¹

Gazdasági népiskolát olyan községeknek kellett felállítani, amelyek lakosságának túlnyomó többsége az agráriumból élt, az ismétlő-tanköteles korú gyermekek száma pedig meghaladta az ötven főt. A községeken túl alapíthatott volna ilyen intézményeket az állam, hitfelekezetek, társulatok, magánszemélyek. A törvényjavaslat az alapvetően mezőgazdasági orientáltóságú iskola számára lehetővé tette volna, hogy ipari oktatás is folyhasson a falai között. A javaslat nemcsak bizonyos gyermeklétszámhoz kötötte az iskolaalapítást, hanem ahhoz is, hogy az érintett községnek legyen hozzá megfelelő mennyiségű földbirtok tulajdona, amely helyet adhatott volna az oktatás gyakorlati részének. Ez a birtokméret a négyszáz négyszögöltől a húsz kataszteriális holdig terjedt, a méretet pedig a terepviszonyoktól és a termelési profiltól tették függővé.

A miniszter a gazdasági népiskolát a nagyobb és a kisebb típusúba sorolta volna. A nagyobb típusút olyan községekben kellett volna felállítani, ahol az ismétlő tanköteles korú gyermekek száma eléri a 120 főt. Itt önálló intézményként kell a gazdasági népiskolát felállítani. A kisebb típusú gazdasági népiskola felállítását olyan községben rendelte volna el a törvény, ahol az ismétlő tanköteles korú gyermekek száma a 120 fő alatt maradt. Előbbit 4796, a második típust 844 községben tervezte létrehozni Apponyi. A községek csak abban az esetben nyertek volna felmentést a gazdasági népiskola alapítási kötelezettség alól, ha az adott településen más szerzett már jogosultságot erre (állam, egyház).

Ahol ilyen iskolát alapítanak, ott az ismétlő-tanköteles korú (12–15 évesek) gyermekeknek ide szólt a tankötelezettség. A tankötelezettség korhatárát a törvényjavaslat egy esztendővel meg is toldhatta. Tudniillik a magyar nyelv ismeretéhez volt kötve a gazdasági

27 KI. XXV. köt. 164–203.

28 KN. XIX. köt. 339.

29 MOL, Országgyűlési Levéltár (K 2), Apponyi Albert gróf beszédei 1895–1927. 898.

30 KI. XXV. köt. 204–225.

31 1884. évi XVII. ipartörvény 80–87. §.

népiskola látogathatósága, aki pedig a magyar nyelvet nem bírta, annak egyestendő előkészítő évfolyamra kellett járnia. Így ezzel megtoldva egy esztendővel tovább tanulhatott, avagy tovább kellett tanulnia. Erre az 1907. évi XXVII. törvény 19. paragrafusa kötelezte a gyermekeket.³² A törvényjavaslat az oktatás nyelvét illetően tömören és egyértelműen fogalmazott: „Bármilyen jellegű népiskolában a tanítás nyelve a magyar.”³³ Ez azt jelentette, hogy az 1907. évi elemi népiskolai törvények magyarosító szellemét ez is követte volna, jogerőre emelkedés esetén, akár egy nemzetiségi község, akár a nemzetiségi bármelyikéhez tartozó hitfelekezet az, amely a gazdasági népiskolát felállítja.

Ebben az iskolában sem kellett tandíjat, sem tanítói nyugdíjilletéket fizetni. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium magára vállalta volna, hogy az állami és községi gazdasági népiskolákat taneszközökkel ellátja.

A törvényjavaslatot Apponyi miniszter 1908. június elsején nyújtotta be a képviselőházban, és már azon év szeptember elsején hatályba is akarta léptetni.

A miniszter nem csinált titkot az előterjesztés indokolásában abból, hogy a mezőgazdasági képzés bevezetésével nem csupán szociális szemszögből, de a magyar nyelv oktatásának további térnyerésével nemzetpolitikai célok is vezérelték a törvényjavaslat elkészítésében.

Az előterjesztés nem volt előzmények nélküli. Az elképzelés eredete az 1868. évi XXXVIII. törvényre nyúlt vissza, amely ezt az intézményt már felállította és az 1896. évi 60.764. számú vallás- és közoktatásügyi miniszteri körrendelet megerősítette és részletesen körülírta. Az 1905–1906-os tanévben már 2328 ilyen iskola működött 141 ezer tanulóval. Apponyi ettől a törvénytől remélte a diáklétszám növekedését, az agrárszegénység megfékezését és a magyarosítást. Alapvetően – és ez mindenképpen komoly terhet jelentett volna az érintettekre nézve – a községek rendszeres bevételeiből akarta előteremteni átcsoportosítások által a gazdasági népiskola indításához szükséges összeget. Az állami pénzek felhasználásának gondolata csak csekély összegben és kiegészítő jelleggel jelent volna meg. A javaslatához csatolt indoklás nem is határozott meg konkrét összegeket, amelyeket az államnak kellett volna az új iskolatípus elterjedésének elősegítéséhez biztosítani.

A törvényjavaslat szinte nyomtalanul tűnt el a politika ködfelhőiben. A korabeli sajtó nem kommentálta, miért nem került a képviselőház plénuma elé vitára, az elemi népoktatás ingyenességéről szóló törvényjavaslattal egyetemben, vagy közvetlenül annak elfogadása után. Neményi Imre, aki Apponyi Albert mellett minisztériumi főtisztviselő volt, 1933-ban megjelent – és a gróf irányában pozitívan elfogult, az Apponyi-kultuszt erősítő – írásában azt állította, hogy a képviselőház illetékes bizottságai (földművelésügyi, közoktatási, pénzügyi) tárgyalták, de a kormányváltás megakadályozta ennek a törvényjavaslatnak az elfogadását.³⁴

32 Az 1907. évi XXVII. törvény 19. paragrafusa mondta ki, hogy a nem magyar anyanyelvű gyermeknek az iskola negyedik évfolyamának végére érhetően ki kell tudni fejezni magát magyarul. A törvénynek ez a paragrafusa tekinthető leginkább az asszimiláció eszközének.

33 Uo. 169.

34 NEMÉNYI Imre: Gróf Apponyi Albert mint kultúrpolitikus. Budapest, 1933, 14–15.

Neményi kijelentését azonban semmivel nem lehet alátámasztani. Főleg nem a kormányváltásra való hivatkozással, mivel alig egy esztendővel később Apponyinak még sikerült az 1908. évi XLVI. törvénycikkhez hasonló kaliberű katolikus kongruatörvényt problémamentesen megszavaztatni a koalíciós kormány mögött álló heterogén parlamenti többséggel. Vagyis rendelkezett a miniszter elég politikai mozgástérrel és befolyással ahhoz, hogy bizonyos ügyeket – amelyek mentén politikai-társadalmi konszenzus alakult ki és az adott téma megfelelő pénzügyi háttérrel is rendelkezett – keresztülvigyen. Kerekesházy József – egy másik szerző az Apponyi-kultusz tollmunkásainak sorából – mégis Neményihez hasonló kijelentést tett a grófról szóló biográfiájában: „A katolikus autonómiáról, a gazdasági népoktatásról, a középiskolák és az egyetemi oktatás reformjáról szóló javaslatait a képviselőház, a bankkérdés körül 1909-ben kitört válság miatt, már nem tárgyalhatta.”³⁵ Kerekesházynak ez a kijelentése annyiban tér el a valóságtól, hogy Apponyi első minisztersége során a katolikus autonómiáról, a középiskolák és egyetemek reformjáról csak beszélt a parlament és a sajtó nyújtotta nyilvánosság előtt, de nem nyújtott be egyetlen törvényjavaslatot sem az említett ügyek megoldása érdekében³⁶.

Egy okot mindenesetre feltételeznünk kell, ami a törvény elfogadása ellen szólt. Valószínűleg komoly anyagi terhet rakott volna a községekre, főleg az ország szegényebb vidékein fekvőkre, amelyek nem is rendelkeztek megfelelő mennyiségű nélkülözhetetlen földbirtokkal ahhoz, hogy a törvényi előírásoknak megfelelően ellássák az új iskolákat kísérleti földekkel.

A Magyar Gazdaszövetségben intézményes keretek között csoportosuló agrárius politikai lobbij már hosszú évek óta komoly agitációs erőket fejtett ki annak érdekében, hogy a magyarországi agrárnépesség nehéz szociális helyzetén a mezőgazdasági tudásuk fejlesztésével próbáljanak segíteni úgy, hogy tanulás által tudjanak kisbirtokaikon intenzív gazdálkodással nagyobb jövedelemre szert tenni. Az agráriusok vezére, gróf Károlyi Sándor (1831–1906) pedig Apponyi Albert hűséges politikai harcostársa és a magánéletben legbizalmasabb barátja volt, így felvetései nem is maradtak hatástalanok Apponyira. De mint az agráriusok főbb törekvései, így ez sem tudott maradéktalanul megvalósulni.

ÖSSZEFOGLALÁS

Apponyi az 1908. évi állami költségvetés képviselőházi tárgyalásán már az ingyenes elemi népoktatásról és a gazdasági népoktatásról szóló törvényjavaslatok előterjesztése előtt önkritikusan fogalmazott közoktatási politikájának sikerét és miniszteri ígéreteinek megalapozottságát illetően, noha az önostorozásba öndicséret is vegyült. „Be kell vallanom, hogy a népnevelés extenzív fejlesztése tulságosan szerény. [...] Valamivel, de csak valamivel erősebb ütemben haladunk most, mióta ezt a helyet én foglalom el, mint korábban.

³⁵ KERESHÁZY JÓZSEF: Apponyi. Singer és Wolfner, Budapest, 1943, 192.

³⁶ A katolikus autonómia megvalósításáról 1917. december 21-én terjesztett be törvényjavaslatot Apponyi miniszter, de ezt sem tárgyalták meg a parlament illetékes bizottságai.

De csak igen kevéssel. Az az 500 tanító, akit az idei költségvetés szerint be tudunk állítani, azt a programot, amelyet magam elé állítottam, hogy nyolc esztendő alatt szanáltassák az a helyzet, amely szerint a gyermekek százezrei nem tudnak iskolához jutni, bevallom őszintén meg nem valósíthatja.”³⁷ Ha a pedagógusképzés nem is érte el a megkívánt eredményt az előre kitűzött időpontra, de az országban a tanköteles korú gyermekek iskolától való elmaradása ne a tanítók hiányából eredjen, azt mindenesetre elérte a vallás- és közoktatásügyi miniszter, hogy a tankötelezetteknek az elérhető elemi népiskola látogatása ne legyen tandíjfizetési kötelezettséghez kötve, amely kötelezettség egyben távoldartó korlátként is állt a szegényebb néprétegek útjában az oktatási rendszer legalsóbb szintje küszöbének átlépése előtt.

Apponyi az emlékiratai írása közben úgy emlékezett vissza, hogy az ő elemi népiskolai oktatási koncepciójának kialakítására és egyben nemzetiségi/nemzetpolitikai célkitűzéseinek meghatározásában döntő befolyással volt rá mérsékelt ellenzéki párttársa, Grünwald Béla véleménye.³⁸ Grünwald Béla szemben az Eötvös-féle liberális oktatás- és nemzetiségi politikával – amely nem erőltette az asszimilációt a magyar nyelv oktatásának kötelezővé tételével és az 1868. évi nemzetiségi törvény betartásával remélte megoldani a nemzetiségi kérdést – olyan nacionalista álláspontra helyezkedett, amely az oktatásban és egy centralizált államigazgatásban vélte megtalálni az etnikai értelemben heterogén Magyarországon a magyarok többségre jutásának megoldását.³⁹ Felvidéki tapasztalatai alapján Grünwald a szlovák nemzetiségi értelmiség magyarosítására törekedett a középiskolai rendszer keretei között. A köznép magyarosítását nem tartotta ilyen fontosnak, kivéve a nyelvhatárok mentén. De az oktatást az állampolgári nevelés szerves részének tekintette és három pontos javaslattal állt elő. Az államnak befolyásolnia kell a tankönyvhasználatot, a tanítóval szemben a fegyelmi jogkört bővíteni kell, és az államnak bele kell szólnia a tanító megválasztásába. Grünwald ezzel a véleményével 1878 és 1880 között mint kormánypárti, majd 1880 és 1891 között mint Apponyi-párti képviselő is marginalizálódott. De amikor Apponyi elfoglalta a vallás- és közoktatásügyi miniszteri bársonyszéket, azok a nézetek, amelyek Grünwald idején még szélsőségesnek számítottak, mind meghaladottá váltak és általános véleményként jelentek meg a magyar szupremácia védelmében. Apponyi is átlépte a grünwaldi kereteket és oktatáspolitikájában a magyarosítás eszközüül az elemi népiskolát választotta. Az 1908. évi XLVI. törvényben is megjelentek Grünwald javaslatai. Apponyi befolyásolta a tankönyvhasználatot, bővítette a fegyelmezési-szankcionálási jogokat a tanítóval szemben és beleszólt a tanító kiválasztásába. Ebben követte Grünwaldot, de továbbment és a nyelvoktatást nem csupán a nyelvhatárok mentén tette

37 MOL, Országgyűlési Levéltár (K 2), Apponyi Albert gróf beszédei 1895–1927. 902–903. Az extenzitás Apponyinál azt jelentette, hogy az elemi népiskola nélküli falvakban és vidékeken kell terjeszkedni, iskolákat építve. 1908. május 20-i, fent idézett beszédéig Apponyi minisztersége alatt 950 új tanítói állást töltöttek be, de ezek nagy része a hitfelekezeti és községi iskolák államivá alakításából származott és csupán 370 tanítói állás volt valóban új. Uo. 904.

38 Apponyi Albert emlékiratai. II. köt. 57.

39 VESZTRÓCZY Zsolt: Grünwald Béla, a nemzetiségpolitikai gondolkodó. *Kisebbségkutatás*, 2009. 1. sz. 76–95.

kötelezővé, hanem mindenhol és egyenesen előzetes feltételül kívánta szabni a gazdasági népiskolába való belépésre.

Az elemi népiskolai oktatás ingyenessé tétele a magyarosításon túl más célokat is szolgált, illetve az iskolák és a tanulók számának növekedésével más eredményeket is hozott a századfordulón. Csökkent az analfabéták és növekedett az írni-olvasni tudók száma. Ez alapvetően az országon belüli régió fejlettségétől függött. Amit akkoriban nem tudtak, a fejlettség mértéke erősebb befolyásoló tényező volt az alfabetizmus terjedése szempontjából, mint a nemzetiségi hovatartozás. De az iskoláztatás a nemzetiségi köztöti egyenlőtlenségeket is csökkenteni tudta.⁴⁰

Így Apponyi törvénye az elemi népoktatás ingyenessé tételéről több szempontból is eredményeket hozott. Gyorsította a magyarosítást a magyar nyelv oktatási pozíciójának erősítése által. A magyar nyelv terjesztésével segítette a magyarországi nemzetiségi egymás közötti és az államalkotó magyarsággal való kommunikációját, mert a magyart egyfajta „lingua franca” rangjára emelte. Csökkentette a tandíjban rejlő szociális akadályt az iskolába járás előtt. (A szegényebb sorsú néprétegeken próbált segíteni a gazdasági népoktatási törvényjavaslattal, amely az agrártermelés hatékonyságát és termelékenységét volt hivatva növelni, ezáltal elősegítve az agrárnépességet a nagyobb jövedelem megszerzéséhez.) A törvényjavaslat gyors elfogadása kifejezi, hogy a nemzetiségi asszimilációjának kérdéséről szóló nagy vitát már az 1907. évi XXVI. és XXVII. törvénycikkek tárgyalásakor lefolytatták. Ezen az sem változtatott, hogy az asszimilációt elősegítő rendelkezéseket az 1908. évi XLVI. törvény is átvette és így ez a jogszabály lett a harmadik Lex Apponyi, noha ennek elfogadása után nem került sor tanítók elleni fegyelmi eljárásokra és községi/felekezeti iskolák államosítási hullámára, mint az 1907-es törvények eredményeként.

Az elemi népiskolai oktatás ingyenessé tétele mentén kialakult Apponyi Albert–Molnár János-vita eredménye és Molnár elszigetelődése⁴¹ pedig jó példa arra is, hogyan vált a harcosan antiliberális Katolikus Néppárt a koalíción belül egyre jelentéktelenebb politikai tényezővé. A koalíciós pártok közötti erőviszonyoknak egyértelműen a függetlenségi felé való domináns eltolódása nem elhanyagolható mértékben az Apponyi-féle egyház- és oktatáspolitikának az eredménye volt.

A koalíció pártjainak nagy szükségük volt erre az oktatáspolitikai intézkedésre. Az egyik függetlenségi párti képviselő nem is rejtette véka alá véleményét a parlamenti vitában: „Ugy vártuk ezt a törvényjavaslatot, mint a szomjas föld az esőt.”⁴² A koalíció a kormányhatalom megszerzése érdekében Ferenc József királlyal szemben feladta 48-as politikáját

40 NAGY Péter Tibor: Egyenlőtlen alfabetizáció és nemzetiségi a századforduló Magyarországon. *Iskolakultúra*, 2002. 12. évf. 5. sz. 65.

41 Apponyi a halála után a politikai pengéváltások ellenére is megbecsüléssel emlékezett vissza Molnár Jánosra. „Épp úgy tisztelettel adózott már életében, és adózott halála után mindenki Molnár János apát puritán egyszerűségének, aki talán tulhajtotta az elvi intranzigenciát és ezzel néha pártjában is egyedül maradt, de mint tiszta és szilárd jellem, közéletünkben ritkította párját.” APPONYI Albert: Emlékirataim. Ötven év. Ifjkorom – huszonöt év az ellenzéken. Pantheon, Bp., 1922, 215.

42 KN. XX. köt. 101.

és a társadalmi demokratizáció elindítására tett ígéreteit. Arcát és programját vesztve a kormányzó erőknek új célokat kellett maga elé tűznie. Ezt a nacionalizmusban és a magyarosítás felpörgetésében találták meg és Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter törvényei szolgáltatták ennek leghatékonyabb eszközét.

IRODALOM

Levéltári források

EPL, Csernoch-magánlevéltár, Apponyi Albert 3/1917–1927.

MOL, Károlyi (II.) Sándor gróf (P 389), Károlyi Sándor kigyűjtött országgyűlési beszédei 1878–1892.

MOL, Országgyűlési Levéltár (K 2), Apponyi Albert gróf beszédei 1895–1927.

MOL, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (K 505), 1. cs. Mezőgazdasági és népiskolai tervek 1897, 1902.

Nyomtatott források

Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház-Irományok. XXV. köt.

Az 1906. évi május 19-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház-Napló. XIX., XX. köt.

LÁNYI Bertalan (1909): *A Fejérváry-kormány (1905. június 18–1906. április 8.) kormányzatpolitikai és alkotmányjogi megvilágításban*. Benkő, Budapest.

LUKÁCS György (1931): *Életem és kortársaim*. I. köt. Budapest.

Magyarország közoktatásügye az 1908. évben. Athenaeum, Budapest. 1910.

Magyarország közoktatásügye az 1909. évben. Athenaeum, Budapest. 1910.

Magyar Törvénytár. 1836-1868. évi törvénczikkek. Franklin, Budapest. 1896.

Magyar Törvénytár. 1889-1891. évi törvénczikkek. Franklin, Budapest. 1897.

Magyar Törvénytár. 1907. évi törvénczikkek. Franklin, Budapest. 1908.

Magyar Törvénytár. 1908. évi törvénczikkek. Franklin, Budapest. 1909.

Sajtó

Az Ujság, 1908.

Budapesti Hírlap, 1908.

Népmívelés, 1908.

Pesti Napló, 1908.

Szakirodalom

ANKA László (2010): Apponyi Albert gróf és a kongruatörvények. In *Egyháztörténeti Szemle*, 1. sz. 51–65.

ANKA László (2009): Apponyi Albert gróf vallás- és közoktatásügyi minisztersége. In *Valóság*, 7. sz. 52–68.

BÖDY Pál (2004): *Eötvös József*. Eötvös József, Budapest.

DOLMÁNYOS István (1968): A „Lex Apponyi” (Az 1907-ik évi iskolai törvények). In *Századok*, 3-4. sz. 484–535.

FELKAI László (1999): A kultuszminiszter: gróf Apponyi Albert. In *Új Pedagógiai Szemle*, 7-8. sz. 199–207.

FELKAI László (1969): *A népiskolai törvény és végrehajtása*. Különlenyomat.

- FELKAI László (1979): *Eötvös József közoktatásügyi minisztersége*. Akadémiai, Budapest.
- FELKAI László (2004): *Portrék a dualizmus korának kultuszminisztereiről*. Balassi Bálint Intézet, Budapest.
- KEREKESHÁZY József (1943): *Apponyi*. Singer és Wolfner, Budapest.
- KISS József (1993): Adatok Apponyi Albert oktatásügyi alkotásaihoz. In *Jászsági évkönyv*. 1993. (szerk.): Pethő László. Jászberény. 47–59.
- NAGY Péter Tibor (2002): Egyenlőtlen alfabetizáció és nemzetiségek a századforduló Magyarországon. In *Iskolakultúra*, 5. sz. 53–65.
- NÁVAY Lajos: Apponyi törvényei. In *Budapesti Szemle*, 1909. január, 1–22.
- NEMÉNYI Imre (1933): *Gróf Apponyi Albert mint kultúrpolitikus*. Budapest.
- Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus korából*. (szerk., 1987): Mann Miklós. Tankönyvkiadó, Budapest.
- ZILIZI Zoltán (2006): A Lex Apponyi végrehajtása a Liptó megyei evangélikus iskolákban. In *Sic itur ad astra*, 3–4. sz. 237–268.